

MISCELLANEA

Sebastian Chrupek

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

sebastianchrupek@gmail.com • <https://orcid.org/0000-0003-0028-6179>

Zapinka Almgren 18b z miejscowości Przezmark, pow. sztumski – ponowne spojrzenie

Almgren 18b brooch from the village of Przezmark, Sztumski powiat –
another look

Almgren 18b Fibel von Preußisch Mark (Przezmark), Stuhm (Sztum)
Landkreis – neuer Ausblick

Słowa kluczowe: kultura oksywska, kultura wielbarska, importy rzymskie, Pojezierze
Iławskie, kontakty ponadregionalne

Keywords: Oksywie culture, Wielbark culture, Roman imports, Iława Lake District,
supra-regional contacts

Schlüsselwörter: Oxhöft-Kultur, Wielbark-Kultur, römische Importe, Eylauer Seenplatte
(Iława), überregionale Kontakte

STRESZCZENIE

W 2017 r. członkowie stowarzyszenia „Galea” w okolicy Przezmarka, pow. sztumski, odkryli szereg zabytków archeologicznych. Wśród nich wyróżnia się zachowana fragmentarycznie zapinka wykonana ze stopu miedzi (Ryc. 1). Reprezentuje ona rzadki w skali europejskiej typ Almgren 18b w typologii T. Völlinga datowany na przełom er. Z tego powodu, zapinki te na ziemiach polskich stanowią najwcześniejsze importy rzymskie napływające tzw. szlakiem bursztynowym. Nieliczne zespoły grobowe wyposażone w takie zapinki z ziemi chełmińskiej wpisują się także w rozbudowaną problematykę przemian tzw. typu wielbarskiego zachodzących w obrębie osadnictwa kultury oksywskiej. Fibula Almgren 18b z Przezmarka stanowi także najwcześniejsze i najdalej wysunięte na północny-wschód od dolnej Wisły znalezisko (Ryc. 2).

ABSTRACT

In 2017 members of the association "Galea" in the surroundings of Przewmark, Sztumski powiat, discovered a number of archaeological monuments. Among them, a fragmentary clasp made of a copper alloy stands out (Fig. 1). It represents the rare European type Almgren 18b in the typology of T. Völling dated to the turn of the era. For this reason, these brooches in Poland are the earliest Roman imports, incoming along the so-called amber trail. The few grave complexes equipped with such clasps from the Chełmno land also fit into the extensive problem of transformation of the so-called Wielbark type taking place within the settlement of the Ok-sywie culture. Fibula Almgren 18b from Przewmark is also the earliest and furthest north-east of the lower Vistula find (Fig. 2).

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahr 2017 entdeckten Mitglieder des Vereins „Galea“ in der Nähe von Preußisch Mark, Landkreis Stuhm, eine Reihe archäologischer Artefakte. Darunter befindet sich ein fragmentarisch erhaltener Kupferlegierungsverschluss (Abb. 1). Es handelt sich um den in Europa seltenen Typ Almgren 18b in der Typologie von T. Völling, der auf die Zeitenwende datiert wird. Aus diesem Grund stellen diese Verschlüsse auf polnischem Boden die frühesten römischen Importe dar, die über die sogenannte Bernsteinstraße kamen. Die wenigen Grabkomplexe aus der Region Chełmno (Chełm), die mit solchen Verschlüssen ausgestattet sind, sind ebenfalls Teil eines komplexen Themas der sogenannten "Willenberg (Wielbark)-Typus"-Transformationen, die innerhalb der Siedlungen der Oxhöft-Kultur stattfanden. Die Fibula Almgren 18b aus Preußisch Mark ist auch der früheste und am weitesten nordöstlich gelegene Fund von der unteren Weichsel (Abb. 2).

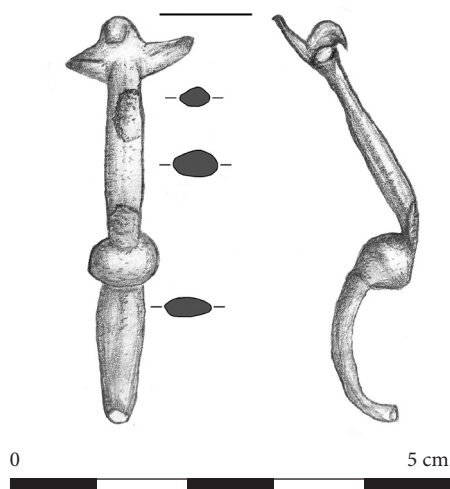
W zbiorach Zamku w Kwidzynie, oddziale Muzeum Zamkowego w Malborku, znajduje się zachowana fragmentarycznie i zdeformowana, wykonana ze stopu miedzi zapinka. Została ona odkryta 22 września 2017 r. przez członków stowarzyszenia „Galea” podczas poszukiwań za zgodną Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku (decyzja nr ZA.5163.6.2017.EP z dnia 3 sierpnia 2017 r.)¹. Fibulę (Ryc. 1) wraz z innymi zabytkami² znaleziono na polu ornym, w obrębie stoku niewielkiego wyniesienia terenu, w odległości około 300 m od reszty materiału rozproszonego w promieniu około 80 m, w zagłębieniu terenu. Miejsce znalezienia zapinki znajduje się około 1,5 km na północ od centrum Przewmarka, tuż przy drodze wojewódzkiej nr 526 prowadzącej do wsi Milikowo³, na pograniczu obu tych miejscowości. Obszar ten włączony został przez J. Kondrackiego⁴ do Pojezierza Iławskiego, choć w najnowszym podziale fizyczno-geograficznym

¹ Na odkrycie to zwrócił moją uwagę dr hab. Adam Cieśliński (Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego). Zapinka znajduje się w depozycie Zamku w Kwidzynie o nr MK/A/89 dep. Za zgodę na udostępnienie zabytku do publikacji oraz sprawozdania z poszukiwań stowarzyszenia „Galea” dziękuję serdecznie Kierownik Zamku w Kwidzynie Pani dr Justynie Liguz oraz kustosz zbiorów Pani Joannie Jezerskiej.

² Wraz z zapinką odkryto jeszcze denar Antoninusa Piusa wybity dla Faustyny I (Starszej) oraz bliżej nieokreślone okucie brązowe, prawdopodobnie stanowiące element pasa.

³ W ewidencji AZP jest to obszar nr stanowisko 22-5/45, st. 2, stanowisko w miejscowości ma nr 11 w miejscowości Przewmark, a na obszarze posiada nr 45.

⁴ J. Kondracki *Geografia regionalna*, Warszawa 1998, s. 91.

Ryc. 1. Zapinka Almgren 18b z Przezmarka, pow. sztumski. Rys.: S. Chrupek

Polski, zaliczono go do Pojezierza Dzierżgońsko-Morąskiego⁵. Na mapie topograficznej *Messtischblatt* z 1938 r. (ark. 2182), teren ten widnieje jako tylko nieco bardziej pofałdowany niż obecnie.

Znaleziska z Przezmarka zostały opublikowane przez J. Mosiejczyka w 2020 r.⁶ jako element szerszego artykułu dotyczącego odkryć stanowisk archeologicznych na terenie historycznej Pomezanii w wyniku działalności stowarzyszeń poszukiwawczych – tekst ten wchodził w skład wydanych drukiem materiałów z IV i V Pomorskiej Sesji Sprawozdawczej za lata 2016 i 2018. Autor błędnie jednak określił typ zapinki jako zbliżony do typu Almgren 18a var. „Altenburg” wg T. Völlinga, względnie jako typ Almgren 18a2 wg S. Demetza. Autor błędnie zakłada, że brak charakterystycznego trójkąta na główce oraz haczyka (choć ten jest obecny, na co zwraca uwagę także J. Mosiejczyk) podtrzymującego górną cięciwę sugeruje nadreńską proveniencję znaleziska⁷. Co więcej, wizerunek zapinki w publikacji

⁵ J. Solon, et al., *Physico-geographical mesore- Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data*, „Geographia Polonica” 2018, 91/2 2018, mapa.

⁶ Kwerenda autora niniejszego tekstu w Zamku w Kwidzynie, oddziale Muzeum Zamkowego w Malborku, odbyła się 19 sierpnia 2020 r. Termin ten ma ważne znaczenie, ponieważ prawdopodobnie w podobnym czasie został opublikowany tekst J. Mosiejczyka z ramienia WUOZ w Gdańsku. Wskazuje na to data dodania spisu treści IV i V Pomorskiej Sesji Sprawozdawczej za lata 2016 i 2018 przypadająca na 24 sierpnia 2020 r. widniejąca na stronie sklepu Muzeum Archeologicznego w Gdańsku (<https://sklep.archeologia.pl/produkt/iv-i-v-pomorska-sesja-sprawozdawcza-za-lata-2016-i-2018/>), gdzie nabyć można tę pozycję.

⁷ J. Mosiejczyk. *Nowe stanowiska archeologiczne z terenu Pomezanii wobec działalności stowarzyszeń poszukiwawczych*, w: *IV i V Pomorska Sesja Sprawozdawcza za lata 2016 i 2018*, red. P. Fudziński, Gdańsk 2020, s. 209–210, ryc. 11.

jest źle zorientowany, przez co sugeruje, że wygięta nóżka może być główką. Owe liczne błędy i nieścisłości w opisie i wizualizacji zapinki skłaniają do ponownego jej opisanie.

Zapinka została odlana ze stopu miedzi i pierwotnie miała konstrukcję jednodzielną (Ryc. 1). Sprężynka oraz pochewka nie zachowały się jednak. Główka, pozbawiona zdobienia, o prostym przebiegu (prawdopodobnie odkształcona), wykonana ze smukłej sztabki o przekroju owalnym, a miejscami lancetowanym, z boków której wystają masywne, trójkątne wyrostki oporujące niezachowaną sprężynę. Cięciwa podtrzymywana była pierwotnie przez niewielki haczyk o trapezowatym kształcie. Nóżka lancetowato zwężająca się ku końcowi, silnie odgięta ku górze prawdopodobnie w wyniku działania wysokiej temperatury, w przekroju owalna. Zachowana długość fibuli wynosi ok. 4,6 cm.

Znaleziona w okolicach Przemarka zapinka to typ Almgren 18b w typologii T. Völlinga⁸, o czym świadczy obecność haczyka podtrzymującego górną cięciwę, a w klasyfikacji S. Demetz⁹ zaklasyfikować ją należy do odmiany Almgren 18b1 z uwagi na zbliżony do owalnego przekrój kabłąka przy główce.

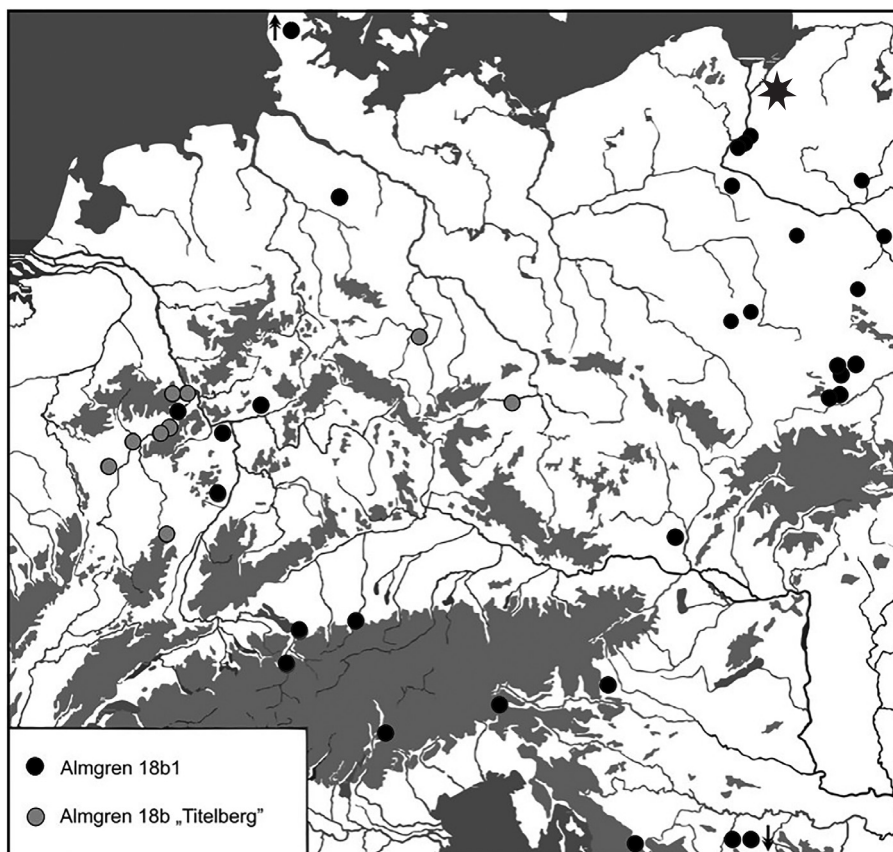
Zapinki Almgren 18b były ostatnio przedmiotem studiów przede wszystkim M. Woźniaka¹⁰, który zebrał wszystkie (ok. 15 sztuk) tego typu fibul z ziem polskich. Nie ma zatem potrzeby ponownie omawiać je szczegółowo. Wystarczy jedynie przypomnieć, że są to formy dość rzadkie w Europie, występujące w znacznym rozproszeniu między Dunajem, Renem, a Wisłą, przez co utrudnione jest wyjaśnienie ich genezy, choć S. Demetz¹¹ wywodzi je z terenów alpejskich. Zdaniem tegoż badacza, chronologia tych zapinek przypada między ostatnią ćwiercią I w. p.n.e. a pierwszym dwudziestopięcioleciem I w. n.e. wstępując m.in. z zapinkami typu

⁸ T. Völling, *Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission” (1994) 1995, Bd. LXXV, s. 188–192, ryc. 19; idem, *Germanien an der Zeitwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorrömischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna*, B.A.R. Int. Series 1360, Oxford 2005, s. 118–120, ryc. 31.

⁹ S. Demetz, *Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern*, Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie. Materialien und Forschungen, Bd. IV, Rahden/Westf 1999, s. 119–120, tabl. 31:1.

¹⁰ M. Woźniak, *Dwie interesujące zapinki z cmentarzyska w Kleszewie, pow. pułtuski*, w: *Relacje kultury przeworskiej i lateńskiej na Mazowszu. Wnioski z badań cmentarzyska przeworskiego w Legionowie CSP*, red. W. Nowakowski, W. Orliński, M. Woińska, Legionowo-Warszawa 2017, tam dalsza literatura, por. także T. Dąbrowska, *Jeszcze raz o najwcześniejszych wpływach rzymskich na ziemiach polskich*, w: *Antyk i Barbarzyńcy. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Bursche, R. Ciołek, Warszawa 2003, s. 155–156; eadem, *Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu*, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, t. VII, Warszawa 2008, s. 31–32; P. Poleska, *Celtycki mikroregion osadniczy w rejonie podkrakowskim*, Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie, t. II, Kraków 2006, s. 149–150; E. Bokinić, *Kultura oksywska na ziemi chełmińskiej w świetle materiałów sepulkralnych*, Toruń 2008, s. 51; P. Harasim, *Problematyka importowanych fibul proveniencji lateńskiej w kulturze oksywskiej*, w: *Między kulturą pomorską a kulturą oksywską. Przemiany kulturowe w okresie lateńskim*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk 2011, s. 231–233; 2013, s. 9–11; idem, *Studia nad lateńskimi oraz prowincjonalnorzymskimi importami w kulturze oksywskiej*, „Wiadomości Archeologiczne”, 2013 t. LXIV, s. 3–48; T. Bochnak, *Importy celtyckie w kulturze przeworskiej i oksywskiej na ziemiach polskich w młodszym okresie przedrzymskim. Zróżnicowanie – drogi napływu – kontekst kulturowy*, Rzeszów 2014, s. 45–47.

¹¹ S. Demetz, op. cit., s. 119.

Ryc. 2. Mapa rozprzestrzenienia zapinek Almgren 18b w środkowoeuropejskim *Barbaricum*. Gwiazdką oznaczono znalezisko z Przezmarka (Wg M. Woźniak 2017, ryc. 5).

Almgren 67 i *Tierkopffibeln*¹², przy czym na terenie *Barbaricum* spotykane są także z wyznacznikami schyłkowej fazy młodszego okresu przedrzymskiego¹³. Jest to zatem czas końca niezależności plemion alpejskich oraz pierwsze lata panowania Imperium Rzymskiego na tym terenie, co sprawia, że fibule Almgren 18b stanowią mogą najwcześniejszy horyzont napływu wyrobów rzymskich na ziemię polską¹⁴.

Analizując mapę znalezisk zapinek Almgren 18b publikowaną przez M. Woźniaka¹⁵ (Ryc. 2), uwagę zwracają ich dwie koncentracje nad Wisłą – Małopolska i ziemia

¹² Ibidem, s. 133; por. także H. Sedlmeyr, *Die Fibeln vom Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948–2002 und Altfinden des 19. Jahrhunderts*, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg, t. XVI, Klagenfurt am Wörthers 2009, s. 24, 128–130, 136–137, 144.

¹³ T. Völling, *Studien zu Fibelformen...*, tab. 7; idem, *Germanien an der Zeitwende...*, ryc. 33.

¹⁴ M. Woźniak, op. cit., s. 249–250, tam dalsza literatura.

¹⁵ Ibidem, s. 246, ryc. 5.

chełmińska z Kujawami oraz rozproszone znaleziska na Mazowszu zachodnim i północnym przy jednoczesnym ich braku w rejonie południowego odcinka środkowej Wisły i w Kotlinie Sandomierskiej. Takie rozprzestrzenienie znalezisk zapinek Almgren 18b dowodzić może, że były one dystrybuowane z pominięciem wschodniej odnogi tzw. „szlaku bursztynowego” wiodącego przez wschodnie Mazowsze, tak jak miało to miejsce w przypadku fibul o podobnej chronologii typu Kostrzewski O/A.2b¹⁶.

Znaleziska fibul Almgren 18b z południa Polski związane są z celtyckimi społecznościami grupy tynieckiej oraz będącymi w ich bezpośrednim sąsiedztwie plemionami ludności kultury przeworskiej. Również z kulturą przeworską wiązać należy wiązać znaleziska tych fibul z zachodniego i północnego Mazowsza i Kujaw, gdzie niekiedy towarzyszą im typowe dla tej kultury wyroby. Przykładem jest grób 533 w Kleszewie w postaci ceramiki zaliczanej do tzw. 2. fazy ceramicznej datowanej na fazę A3/B1, obejmującą początki okresu wczesnorzymskiego¹⁷. O ile znaleziska fibul Almgren 18b z Małopolski, Mazowsza i Kujaw dają się w dość prosty sposób sklasyfikować kulturowo, to w przypadku znalezisk z ziemi chełmińskiej i sytuacja jest znacznie trudniejsza. Szczególnie, gdy weźmiemy pod uwagę chronologię tych zapinek przypadającą na przełom er. Wówczas, zajmująca te ziemie od młodszego okresu przedrzymskiego ludność kultury oksywskiej, ulegała od fazy A3, stopniowym, szerzej niezdefiniowanym przemianom kulturowym¹⁸, które H. Machajewski określił mianem przeobrażeń typu wielbarskiego¹⁹. W ich wyniku, na początku wczesnego okresu wpływów rzymskich, ukształtował się inny obraz kulturowy Pomorza, który skłonił badaczy do nadania mu nowej nazwy – kultura wielbarska²⁰. Mimo, że

¹⁶ Zob. T. Dąbrowska, *Młodszy okres przedrzymski...*, s. 33; por. także T. Völling, *Studien zu Fibelformen...*, ryc. 37; idem, *Germanien an der Zeitwende...*, mapa 18, 19; M. Rudnicki, *Biesiedlungs- und Kulturveränderungen in Kleinpolen während der späten Latènezeit und zu Beginn der älteren Römischen Kaiserzeit*, w: *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*, red. V. Salač, J. Bemmann, Praha–Bonn 2009, s. 312.

¹⁷ M. Woźniak op. cit., s. 244, 249, ryc. 4.

¹⁸ R. Wołagiewicz, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Warszawie, pow. Sławno*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1965 (1964), t. XI, s. 240–241; idem, *Chronologia względna okresu wczesnorzymskiego na Pomorzu Zachodnim w świetle niektórych jej wyznaczników*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1966 (1963), t. XII, s. 171, diagram 1; idem, *Stan badań nad wybranymi problemami okresu późnolateńskiego na Pomorzu*, w: *Zagadnienia okresu lateńskiego w Polsce*, red. A. Zak, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 81–83; 1981a, s. 154; idem, *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej*, w: *Problemy kultury wielbarskiej*, red. T. Malinowski, Słupsk 1981, s. 66, 88; M. Pietrzak, *Uwagi na temat krystalizowania się cech kultury wielbarskiej w świetle badań na cmentarzysku z okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich w Pruszczy Gdańskim*, w: *Problemy kultury wielbarskiej*, red. T. Malinowski, Słupsk 1981, s. 109–114; H. Machajewski, *Pomorze Środkowe w okresie rzymskim i we wczesnej fazie wędrówek ludów*, w: *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym”*, Koszalin 28–29 października 2005, red. W. Nowakowski, Koszalin 2006, s. 36–37.

¹⁹ H. Machajewski, *Stosunki kulturowe w dorzeczu Parsęty w młodszym okresie przedrzymskim*, w: *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Andrzejowski, Warszawa 1999, s. 242.

²⁰ R. Wołagiewicz, *Zagadnienie stylu wczesnorzymskiego w kulturze wielbarskiej*, w: *Studia Archeologica Pomeranica*, red. F. J. Lachowicz, Koszalin 1974, s. 129–152; idem, *Kultura oksywska i wielbarska*, w: *Prahistoria Ziemi Polskich*, t. V, red. J. Wielowiejski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1981, s. 135–136, 143–156, 165–191; idem, *Kultura wielbarska...*, s. 79–106.

nasza wiedza na temat owej zmiany kulturowej na Pomorzu i ziemi chełmińskiej jest ogólnikowa i pobieżna, to jesteśmy w stanie wskazać jej poszczególne elementy. Pod uwagę brano zmiany form grobów w kontekście genezy inhumacyjnego obrządku pogrzebowego – typowego elementu kultury wielbarskiej²¹, oraz zaniku grobów popielnicowych²², typowych dla kultury oksywskiej, na rzecz pochówków jamowych spotykanych często w obu ugrupowaniach. Stwierdzono także stopniowy zanik uzbrojenia w grobach ludności kultury oksywskiej następujący już od fazy A3, podczas gdy uzbrojenie w grobach ludności kultury wielbarskiej występuje zupełnie incydentalnie²³. Analizowano także frekwencję wyrobów żelaznych, głównie elementów pasa, zapinek i narzędzi oraz przyborów, w grobach ludności kultury wielbarskiej. Ich początkowo znaczny, choć z czasem malejący, udział miał świadczyć o konotacjach z kulturą oksywską²⁴. Badano także obecność bransolet – typowej ozdoby w środowisku kultury wielbarskiej, w grobach kultury oksywskiej²⁵, oraz analizowano zmiany form ceramicznych w grobach z przełomu er²⁶. Należy się także liczyć, że zanik kultury oksywskiej i powstanie na jej podłożu kultury wielbarskiej, nie był zjawiskiem jednorodnym czasowo i terytorialnie. W badaniach nad przemianami kulturowymi na Pomorzu i ziemi chełmińskiej brać należy także pod uwagę zmiany w lokalnej modzie i tradycji w komponowaniu metalowych elementów stroju. Zagadnienie to jednak samo w sobie generuje także poważny i pilny problem badawczy, jakim jest ustalenie nowej i dokładnej chronologii materiałów z faz A3 i B1 z Pomorza i ziemi chełmińskiej. W związku ze złożonością problematyki omawianego zjawiska oraz niedostatecznością dotychczasowych osiągnięć naukowych w tej kwestii, próba

²¹ M. Tuszyńska, *Najstarsze groby szkieletowe na cmentarzyskach płaskich kultury oksywskiej i wielbarskiej*, „Sprawozdania Gdańskiego Towarzystwa Naukowego” 1993, t. 18, s. 51–52; eadem, *Wielokulturowe cmentarzysko płaskie w Opaleniu, gmina Gniew, stanowisko 1*, w: *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk 2003, s. 305–307, ryc. 3; eadem, *Cmentarzysko w Opaleniu, gmina Gniew, stanowisko 1. Badania 2001–2003*, w: *XIV Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk 2005, s. 434–436, tabl. II; U. Margos, *Uwagi na temat genezy obrządku szkieletowego na Pomorzu na przełomie młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich*, w: *Superiores Barbari. Księga ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*, red. R. Małyda-Legutko, T. Bochnak, Kraków 2000, s. 259–260; M. Tuszyńska, M. Stąporek, *Badania na cmentarzysku w Różynach, gm. Pszczółki w latach 2001–2002*, w: *XIV Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 1..., s. 351–361.

²² E. Bokinić, op. cit., s. 203–228.

²³ U. Margos, M. Stąporek, *Bemerkungen zur Chronologie der Gräber mit Waffen in der Oksywie-Kultur*, w: *Bewaffnung der Germanen und ihrer Nachbarn in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt. Akten der Internationalen Tagung in Nałęczów, 23. bis 25. September 1999*, red. C. von Carnap-Bornheim, J. Ilkjaer, A. Kokowski, P. Łuczkiwicz, Lublin 2002, s. 85–90, Ryc. 3, 7, 8; E. Bokinić, op. cit., s. 132–135.

²⁴ M. Gładysz, *Zabytki żelazne w inwentarzach grobowych kultury wielbarskiej i grupy masłomeńskiej*, w: *Studia Gothica*, t. II, red. A. Kokowski, Lublin 1998, s. 53–54.

²⁵ T. Dąbrowska, *Bransolety z młodszego okresu przedrzymskiego w kulturach przeworskiej i oksywskiej*, w: *Europa Barbarica. Czwierć wieku archeologii w Masłomęczu*, red. A. Kokowski, Lublin 2005, s. 85; E. Bokinić, op. cit., s. 83–84.

²⁶ A. Wiśniewska, *Uwagi na temat powiązań kultury oksywskiej i kultury wielbarskiej w świetle powiązań ceramiki grobowej*, w: *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk 2007, s. 109–137; A. Strobini, *Ceramika naczyniowa kultury oksywskiej*, „Gdańskie Studia Archeologiczne. Seria Monografie” 2011, t. II, s. 79–81

analizy kulturowej jedynie kilku inwentarzy grobowych z zapinkami Almgren 18b, bez uwzględnienia setek zespołów grobowych o podobnej chronologii znad dolnej Wisły, będzie mało wiarygodna.

Niezależnie jednak już od przynależności kulturowej kilku zespołów wyposażonych w zapinki wariantu Almgren 18b, warto przyrzeć się egzemplarzowi z okolic Przemark w kontekście osadniczym. Znaleździło to, wraz z niedawno publikowaną zapinką Almgren 236c z Bajd²⁷, stanowi jedno z kilkunastu stanowisk północnej części Pojezierza Iławskiego, których chronologia sięga co najmniej fazy B1. O ile jednak znaczna część tych znalezisk pochodzi jednak z podfazy B1b, bądź ogólnie datowana jest na fazę B1, to zabytków datowanych na przełom er jest bardzo niewiele²⁸. Jeśli przyjąć za M. Woźniakiem²⁹ chronologię zapinek Almgren 18b na ziemiach polskich na podfazę B1a, to znalezisk równoczesnych, wysuniętych na wschód od mikroregionu osadniczego ulokowanego nad dolną Wisłą, na który składają się m.in. cmentarzyska w Nowym i Starym Targu, Lasach, Malborku-Wielbarku, znamy na tę chwilę tylko jedno³⁰. Znaleździł je jest grób 33 z cmentarzyska w Krośnie (niem. *Krossen vel Crossen, Kr. Preussisch Holland*), który wyposażony był w brązową zapinkę wariantu N-a wg Th. Völlinga³¹, datującą ten zespół na początek wczesnego okresu wpływów rzymskich³².

Znaleździło zapinki Almgren 18b z Przemark stanowi zatem najwcześniejszy znany ślad osadnictwa w północnej części Pojezierza Iławskiego, która w podfazie B1a była uważana za pustkę osadniczą³³. Ogólnie niezbyt liczna pula zabytków z fazy B1 z tego obszaru oraz ich wyraźne różnice w datowaniu sięgające niekiedy niemal stu lat (por. oddalone o około 30 km na południe od Przemark znalezisko fibuli Almgren III 53 z Jawt Wielkich³⁴) świadczą, że zasiedlenie dorzecza

²⁷ A. Cieśliński, *Prowincjonalnorzymska zapinka Almgren 236c z Bajd w pow. iławskim – jeden z najstarszych śladów penetracji Pojezierza Iławskiego przez ludność kultury wielbarskiej*, „Wiadomości Archeologiczne” 2020, t. 71, s. 359–368.

²⁸ Ibidem, s. 361–365, ryc. 3.

²⁹ M. Woźniak, op. cit., s. 249–250.

³⁰ Luźno znaleziona zapinka Almgren 236c z Bajd nie została tu określona jako wyznacznik podfazy B1a wczesnego okresu wpływów rzymskich, ponieważ fibule tego typu występują przez cały I w. n.e. – zob. A. Cieśliński, op. cit.

³¹ Archiwum J. Kostrzewskiego przechowywane w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Zielonej Górze, teczka 13; A. Cieśliński, *Materiały z cmentarzyska w Krośnie, pow. pasłęcki, z kartoteki Herberta Jankuhna*, w: *Officina Archaeologica Optima. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. W. Nowakowski, A. Szela, Światowit Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages VII, Warszawa 2001, s. 50–51, ryc. 1:k; A. Jarzec, *Krosno, stan. 1. Nekropola kultury wielbarskiej z obszaru starożytnego ujścia Wisły. Materiały z badań w latach 1980–2009*, Światowit Suppl. Series B: Barbaricum, t. XII, Warszawa 2018, s. 16.

³² T. Völling, *Studien zu Fibelformen...*, s. 205–206, 233–234; idem, *Germanien an der Zeitwende...*, s. 125, ryc. 42.

³³ A. Cieśliński, *Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an Łyna, Pasłęka und oberer Drwęca*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte NF 17, Berlin 2010, s. 151–152, mapa 3; por. idem, *Prowincjonalnorzymska zapinka Almgren...*, s. 364, ryc. 3.

³⁴ M. Baczewski, *Nowe materiały do badań nad kulturą wielbarską na Pojezierzu Iławskim – Jawty Wielkie, st. 2*, maszynopis pracy licencjackiej w archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2019, s. 9, tabl. I:6.

Dzierzgoni i Osy było raczej niezorganizowane czasowo i terytorialnie³⁵. Być może jednak, obraz ten jest odzwierciedleniem niewystarczającego stanu badań na tym terenie³⁶, co sygnalizowano już w latach 80. XX w.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Archiwum – Archiwum J. Kostrzewskiego przechowywane w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Zielonej Górze.

Opracowania

- Andrzejowski J., Bursche A., *Stan i potrzeby badań nad okresem rzymskim na wschód od dolnej Wisły*, w: *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków 1986.
- Baczewski M., *Nowe materiały do badań nad kulturą wielbarską na Pojezierzu Iławskim – Jawty Wielkie, st. 2*, maszynopis pracy licencjackiej w archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2019.
- Bochnak T., *Importy celtyckie w kulturze przeworskiej i oksywijskiej na ziemiach polskich w młodszym okresie przedrzymskim. Zróżnicowanie – drogi napływu – kontekst kulturowy*, Rzeszów 2014.
- Bokinić E., *Kultura oksywska na ziemi chełmińskiej w świetle materiałów sepulkralnych*, Toruń 2008.
- Cieśliński A., *Materiały z cmentarzyska w Krośnie, pow. pasłęcki, z kartoteki Herberta Jankuhnna*, w: *Officina Archaeologica Optima. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Nowakowski, A. Szela, Światowit Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages, t. VII, Warszawa 2001.
- *Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an Lyna, Pasłęka und oberer Drwęca*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte NF 17, Berlin 2010.
 - *Prowincjonalnorzymska zapinka Almgren 236c z Bajd w pow. iławskim – jeden z najstarszych śladów penetracji Pojezierza Iławskiego przez ludność kultury wielbarskiej*, „Wiadomości Archeologiczne” 2020, t. LXX.
- Dąbrowska T., *Jeszcze raz o najwcześniejszych wpływach rzymskich na ziemiach polskich*, w: *Antyk i Barbarzyńcy. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Bursche, R. Ciołek, Warszawa 2003.
- *Bransolety z młodszego okresu przedrzymskiego w kulturach przeworskiej i oksywijskiej*, w: *Europa Barbarica. 25 lat archeologii w Masłomęczu*, Lublin 2005.
 - *Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu*, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, t. VII, Warszawa 2008.
- Demetz S., *Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern*, *Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie. Materialien und Forschungen*, Bd. IV, Rahden/Westf 1999.
- Gładysz M., *Zabytki żelazne w inwentarzach grobowych kultury wielbarskiej i grupy masłomeckiej*, w: *Studia Gothica*, t. II, red. A. Kokowski, Lublin 1998.
- Harasim P., *Problematyka importowanych fibul proveniencji lateńskiej w kulturze oksywijskiej*, w: *Między kulturą pomorską a kulturą oksywską. Przemiany kulturowe w okresie lateńskim*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk 2011.
- *Studia nad lateńskimi oraz prowincjonalnorzymskimi importami w kulturze oksywijskiej*, „Wiadomości Archeologiczne” 2013, t. LXIV.
- Jarzec A., *Krosno, stan. 1. Nekropola kultury wielbarskiej z obszaru starożytnego ujścia Wisły. Materiały z badań w latach 1980–2009*, Światowit Suppl. Series B: Barbaricum, t. XII, Warszawa 2018.
- Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 1998.
- Machajewski H., *Stosunki kulturowe w dorzeczu Parsęty w młodszym okresie przedrzymskim*, w: *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Andrzejowski, Warszawa 1999.
- Pomorze Środkowe w okresie rzymskim i we wczesnej fazie wędrówek ludów*, w: *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym”, Koszalin 28-29 października 2005*, red. W. Nowakowski, Koszalin 2006.

³⁵ A. Cieśliński, *Prowincjonalnorzymska zapinka Almgren...*, s. 364–365.

³⁶ J. Andrzejowski, A. Bursche, *Stan i potrzeby badań nad okresem rzymskim na wschód od dolnej Wisły*, w: *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, red. K. Godłowski, Kraków 1986, s. 319–342.

- Margos U., *Uwagi na temat genezy obrządku szkieletowego na Pomorzu na przełomie młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich*, w: *Superiores Barbari. Księga ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*, red. R. Madyda-Legutko, T. Bochnak, Kraków 2000.
- Margos U., Stąporek M., *Bemerkungen zur Chronologie der Gräber mit Waffen in der Oksywie-Kultur*, w: *Bewaffnung der Germanen und ihrer Nachbarn in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt. Akten der Internationalen Tagung in Nałęczów, 23. bis 25. September 1999*, red. C. von Carnap-Bornheim, J. Ilkjaer, A. Kokowski, P. Łuczkiwicz, Lublin 2002.
- Pietrzak M., *Uwagi na temat krystalizowania się cech kultury wielbarskiej w świetle badań na cmentarzysku z okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich w Pruszczu Gdańskim*, w: *Problemy kultury wielbarskiej*, red. T. Malinowski, Słupsk 1981.
- Poleska P., *Celtycki mikroregion osadniczy w rejonie podkrakowskim*, Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie, t. II, Kraków 2006.
- Rudnicki M., *Biesiedlungs- und Kulturveränderungen in Kleinpolen während der späten Latènezeit und zu Beginn der älteren Römischen Kaiserzeit*, w: *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*, red. V. Salač, J. Bemmman, Praha–Bonn 2009.
- Solon J. et alii, *Physico-geographical mesore- Physico-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data*, „*Geographia Polonica*” 2018, t. 91/2.
- Sedlmeyer H., *Die Fibeln vom Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948–2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts*, *Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg*, t. XVI, Klagenfurt am Wörthers 2009.
- Strobin A., *Ceramika naczyniowa kultury oksywiejskiej*, *Gdańskie Studia Archeologiczne. Seria Monografie*, t. II, Gdańsk 2011.
- Tuszyńska M., *Najstarsze groby szkieletowe na cmentarzyskach płaskich kultury oksywiejskiej i wielbarskiej*, „*Sprawozdania Gdańskiego Towarzystwa Naukowego*” 1993, 18.
- *Wielokulturowe cmentarzysko płaskie w Opaleniu, gmina Gniew, stanowisko 1*, w: *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk 2003.
 - *Cmentarzysko w Opaleniu, gmina Gniew, stanowisko 1. Badania 2001–2003*, w: *XIV Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 1: *Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk 2005.
- Tuszyńska M., Stąporek M., *Badania na cmentarzysku w Różynach, gm. Pszczółki w latach 2001–2002*, w: *XIV Sesja Pomorzoznawcza 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk 2005.
- Völling T., *Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit*, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 1995 (1994), t. LXXV.
- *Germanien an der Zeitwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorrömischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna*, B.A.R. Int. Series 1360, Oxford 2005.
- Wiśniewska A., *Badania na cmentarzysku w Różynach, gm. Pszczółki w latach 2001–2002*, w: *XIV Sesja Pomorzoznawcza 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk 2007.
- Wołagiewicz R., *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Niemicy, pow. Sławno*, „*Materiały Zachodniopomorskie*” 1965, t. X.
- *Chronologia względna okresu wczesnorzymskiego na Pomorzu Zachodnim w świetle niektórych jej wyznaczników*, „*Materiały Zachodniopomorskie*” 1966, t. XII.
 - *Stan badań nad wybranymi problemami okresu późnolateńskiego na Pomorzu*, w: *Zagadnienia okresu lateńskiego w Polsce*, red. J. Żak, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.
 - *Kultura oksywiejska i wielbarska*, w: *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. V, red. J. Wielowiejski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1981.
 - *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej*, w: *Problemy kultury wielbarskiej*, red. T. Malinowski, Słupsk 1981.
- Woźniak M., *Dwie interesujące zapinki z cmentarzyska w Kleszewie, pow. pultuski*, w: *Relacje kultury przeworskiej i lateńskiej na Mazowszu. Wnioski z badań cmentarzyska przeworskiego w Legionowie CSP*, red. W. Nowakowski, W. Orliński, M. Woińska, Legionowo–Warszawa 2017.